

Eesti maatõugu veiste tõuraamatu 106 aastat

Pm-mag Käde Kalamees ja Ege Raid, EK Selts

Tänavu täitus eesti maatõu tõuraamatu loomisest 106 ja Eesti Maakarja Kasvatajate Seltsi asutamisest 100 aastat. Juba üle saja aasta tagasi said eesti maakarja kasvatajad aru, et häid toodangutulemusi saadakse eesti maatõugu lehmadel ainult sel juhul, kui on võimalik teha valikuid loomade hulgas. Selleks oli vaja hakata veiste põlvnemisandmeid, välimikku ja toodanguandmeid kirja panema. Kontrollitud andmete põhjal saab teha valikuid, sest üldjuhul päranduvad head omadused põlvest põlve.

Maakarja andmeid hakati dokumenteerima, kui 1914. a asutati tõuraamat. Maatõu veiste tüüp ja omadused ei olnud tol ajal veel küllalt ühtlustunud, siis seati esialgu eesti maakarja jaoks sisse nn eeltõuraamat, kuhu märgiti valkjaspunast maakarja kui ka läänesoome tõugu veiseid. Esimesed veised (pull Murru-Mats EK 1, snd 1910, ja lehm Lillik EK 2, snd 1906) võeti eeltõuraamatusse Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi Vahi katsetalu karjast 20. augustil 1914. a.

Tõuraamatusse võtmise nõuded on periooditi olnud erinevad. Algusaastatel oli põhieesmärk tõutüübile sobivate veiste leidmine ja nende põlvnemise kindlakstegemine. Sajand tagasi kanti tõuraamatusse suhteliselt kirju seltskond: ligi kolmveerand lehmadel olid sarvilised ja värvuselt valkjaspunased. Nüüd, 106 aastat hiljem on maatõu tõuraamatu lehmad nudipäised, domineeriv värvus valkjaspunane (beež).

Alates EK Seltsi loomisest 1920. a on aretussiht ühevärviline valkjaspunane ja nudipealine tõug, väikese kuni keskmise kehamassiga, tugeva kehaehitusega ja pika kasutuseaga, vastupidav, suure toodanguga, eriti kõrge rasvasisaldusega piim ja hea tasuvusega piimakari. Neid tingimusi arvestati veiste tõuraamatusse võtmisel, kusjuures rangemad nõuded kehtestati pullide tõuraamatusse võtmisel.

Tänapäeval tähendab tõuraamat kontrollitud põlvnemisega maakarja veiste kogumit. Tõuraamatusse kantakse kõik sobiva põlvnemisega maakarja lehmad ja lehmikud. Tõuraamatu põhiosas on A- ja B-osa ning lisaosa R1. B-ossa saavad maakarja lehmikud põlvnemisandmete põhjal pärast poegimist. A-ossa kandmisel on rangemad nõuded: lehmad kantakse pärast esimese laktatsiooni lõppu toodangunõude täitmisel ja lisaks hinnatakse lehma välimikku 100 punkti süsteemis ning kere parameetreid ja määratakse kehamass (km) rinnaümbermõõdu järgi. Saja aastaga on maakarja lehma mõõtmed tänu aretusele suurenenud, keha on suurem ja sügavam, mis mahutab rohkem rohusööta, mille tulemusena suurenes ka piimatoodang (tabel 1).

Tabel 1. Tõuraamatu A-osa lehmade (n=547) keskmised mõõtmed 2010–2019

Table 1. Mean measurements of cows from herd-book's A-section (n=547) in 2010–2019

Näitajad/ parameters	Measurements							Jalad	Udar	Välimik	Kokku
	rk, cm	rs, cm	ll ₁ , cm	lp, cm	kppl, cm	rü, cm	km, kg	punkti	punkti	punkti	punkti
1913-1914 keskmine/mean	111,5	60,0	–	38,0	–	162,4	320	–	–	–	—
2010–2019 mõõtmistulemused/measurements											
Keskmine/mean	131,3	70,5	50,3	51,8	165,6	181	483,5	18	43	26	87
Mediaan/median	131,0	70,0	50,0	52,0	165,0	181	475,0	18	43	26	87
Kõige enam esinev/most frequent	132,0	70,0	50,0	52,0	162,0	179	459,0	18	43	26	87
Väikseim/smallest	120,0	59,0	40,0	45,0	142,0	159	319,0	16	36	21	82
Suurim/biggest	155,0	80,0	63,0	60,0	195,0	210	748,0	19	49	35	93

Eesti maatõug on piimaveis ja tema aretuse peamine suund on lehmade piimatoodangu suurendamine, säilitades talle omase kõrge piimarasva ja -valgusisaldust. Kokku on 715 puhtatõulist maakarja lehma (TR A-osas 227 ja B-osas 488 lehma) ja lisaks 47 tõuraamatu lisas R1 registreeritud lehma. Toodangunäitajatega jõudluskontrolli maakarja lehma on alla 70% (522 lehma) ja enamik neist asuvad mahetootmisega karjades.

Tabel 2. Eesti maakarja lehmade piima- ja piimarasvatoodang 1914-2019
Table 2. Milk and milk fat yield of Estonian Native cows in 1914–2019

Aasta/Year	Lehmade arv No of cows	Piima/milk kg	Rasva/fat %	Rasva/fat kg
1914	155	2186	3,93	86
1925	1097	2169	3,96	86
1945	1496	2165	4,13	90
1980	984	3394	4,27	145
1990	566	3430	4,43	152
2000	443	3936	4,78	188
2010	461	4850	4,55	221
2019	567	4823	4,59	221

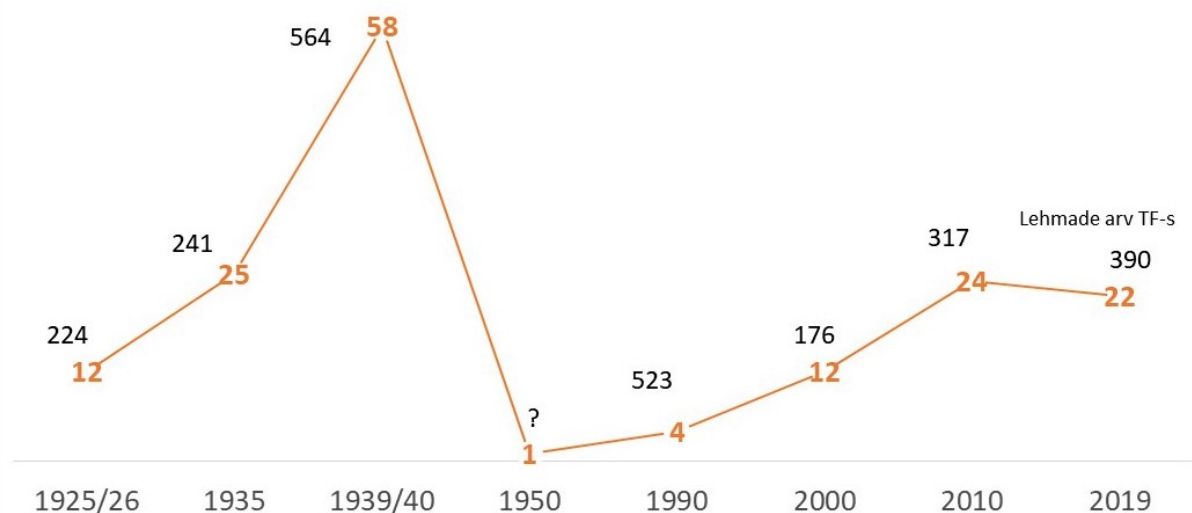
Väikese populatsiooni kohta on eesti maakarja piimatoodangu üle kahekordne tõus väga hea saavutus, seda enam, et piimarasvasisaldus ei ole toodangu tõusuga vähenenud, vaid hoopis suurenenud. Eesti maakarja lehmadel on geneetiline potentsiaal lüpsa veelgi suuremat toodangut. Heades pidamis- ja söötmingimustes suudab keskmine EK lehm lüpsa aastas üle 7000 kg piima.

Tõuraamatusse kantud EK lehm Pipi andis 4. laktatsioonil 12 700 kg piima (foto 3)

Heade tulemustega tõuaretuse aluseks on õige sugupulli valik, mis on väikese populatsioonis ja puhasaretuses raskendatud. Sada kuus aastat tagasi valiti tõuraamatupulle peamiselt välistunnuste ja pulliema toodangunäitajate alusel. Väljavalitud pullidest olid pea 80% geneetiliselt nudid ja selle suunaga mindigi edasi. Nüüd on aretuspullidele rangemad nõuded. Peale välistunnuste (nudisus, välimik jm) uuritakse geneetiliselt pulli ja pulli ema, hinnatakse, mõõdetakse ja fotografeeritakse ning pulli emale on väga kindlad välimiku ja toodangu nõuded. Pull saab tõuraamatu kande alles alates teisest eluaastast.

1926. aastal oli Eestis registreeritud 128 tõuraamatupulli, kellega paaritati 6103 lehma. 2019. aasta lõpuks oli kasutuses 29 tõuraamatupulli ja 9 pullilt sügavkülmutatud spermat. Alates 1914. aastast on eesti maakarja tõuraamatusse võetud 1867 pulli, viimase 10 aasta jooksul 98 tõupulli.

Aretustegevuse teine suund on välimiku ja kehaehituse (selja, jalgade, laudja ja udara) parandamine. Uuringud on näidanud, et kaunima välimikuga lehmadel on ka toodanguandmed paremad. Viimase kümne aasta aretustegevuse tulemusena on maakarja lehma välimiku kõik tunnused tunduvalt paranenud. Peaaegu täielikult on kadunud jalgade probleemid: 87%-l lehmadest on tugevad ja korras jalad. Paranenud on udara kuju: rippudar hakkab tasapisi kaduma ning asendub kauss- või vannudaraga.

Joonis 1. Maakarja tõufarmide arv
 Figure 1. Number of Estonian Native pedigree farms

Järjepidev eesti maatõu aretustegevus toimub hinnatud tõufarmides, kust valitakse välja spermapullide emad ja enamus tõuraamatusse võetud tõupullid on nendes farmides aretatud. Tõufarmides on ka toodangunäitajad kõrgemad kui maakarja keskmised. Kokku on 22 tõufarmi 390 lehmaga. Eliittõufarme on kokku 9, kus on 203 eesti maakarja tõuraamatu lehma (tabel 3).

Tabel 3. Eesti maakarja eliittõufarmid 2019. a
 Table 3. Elite pedigree farms of Estonian Native in 2019

Karja omanik/herd owner	Aasta-lehmi/cows	Piimajõudlus/milk performance 2018. a			Punkte/points	Klass/class
		piima/milk kg	rasva/fat %	valku/protein %		
Andressaare talu	6	5968	4,12	3,44	119,0	eliit
Eerika Farm OÜ	5	5366	5,10	3,64	115,2	eliit
Saare Maakari OÜ	23	5406	4,64	3,48	114,9	eliit
Karukämmal OÜ	19	5831	4,72	3,46	114,6	eliit
TÜ Mereranna PÜ	32	5609	4,49	3,51	111,9	eliit
Metsapere talu	55	6161	4,57	3,46	107,3	eliit
Soomill OÜ	6	5839	4,68	3,65	107,1	eliit
Eelar Sammleri Kuritse talu	4	5368	4,85	3,75	101,2	eliit
Muuluka Farm OÜ	53	4917	4,38	3,28	100,1	eliit
Kokku/keskmine	203	5582	4,53	3,43		

Summary: 106 years of keeping Estonian Native cattle herd-book. This year, it is one hundred years since establishing the Estonian Native Cattle Breeders' Association and 106 years since starting the Estonian Native cattle herd-book. Creating a century-old herd-book and association shows that more than 100 years ago, Estonian Native cattle breeders understood that good production results from Estonian Native cows can only be obtained if it

is possible to select animals. For this purpose, it was necessary to take notes of pedigree data, exterior traits and production data of the cattle. It is possible to make a selection based on verified data because, as a rule, good characteristics are passed down from generation to generation. Thus, with the establishment of the 1914 herd-book, recording of Estonian Native cattle data commenced. Conditions for being included in the herd-book have been different at different times. In the early years, the main goal was finding suitable cattle for the breed exterior type and verifying their descent. A century ago, quite a motley crew of animals were registered in the herd-book: almost three quarters of the cows were horned and whitish red. Today, 106 years later, the native herd-book cows are polled and the dominant colour is whitish-red (beige). Since the establishment of the ENCB Association in 1920, the breeding objective has been a unicoloured whitish-red polled breed with a small till medium weight, a strong conformation and a long productive life, resilient, high-yielding, with especially high-fat milk, forming a profitable dairy herd. Estonian Native breed are dairy cattle and their main breeding direction is increasing the cows' milk production, and preserving its characteristic high milk fat and protein content. Nowadays, there are less than 70% (522 cows) of Native cows with verifiable production figures who are performance tested and the majority of them in organic livestock herds. Today, there are altogether 715 purebred Native cows (227 in the herd-book's section A and 488 in section B) and, in addition, 47 cows registered in the herd-book's appendix R1.

Kokkuvõte. Eesti maatõugu veiste tõuraamatu 106 aastat

Tänavu täitus Eesti Maakarja Kasvatajate Seltsi loomisest 100 ning eesti maatõu tõuraamatu loomisest 106 aastat. Sajandivanuse tõuraamatu ja seltsi loomine näitab, et üle 100 aasta tagasi said eesti maakarja kasvatajad aru, et häid toodangutulemusi saadakse eesti maatõugu lehmadel ainult sel juhul, kui on võimalik teha valikuid loomade hulgas. Selleks oli vaja hakata veiste põlvnemisandmeid, välimikku ja toodanguandmeid kirja panema. Kontrollitud andmete põhjal saab teha valikuid, sest üldjuhul päranduvad head omadused põlvest põlve. Seega hakati maakarja andmeid dokumenteerima, asutades 1914. a tõuraamat.

Tõuraamatusse võtmise tingimused on erinevatel ajaperioodidel olnud erinevad. Algusaastatel oli põhieesmärk tõutüübile sobivate veiste leidmine ja nende põlvnemise kindlakstegemine. Sajand tagasi tõuraamatusse kanti suhteliselt kirju seltskond: ligi kolmveerand lehmadedest olid sarvilised ja värvuselt valkjaspunased. Täna 106 aastat hiljem on maatõu tõuraamatu lehmad nudipäised, domineeriv värvus valkjaspunane (beez).

Alates EK Seltsi loomisest 1920. a on aretussihiks just ühevärviline valkjaspunane ja nudipealine tõug, väikese kuni keskmise raskusega, tugeva kehaehitusega ja pika kasutuseaga, vastupidav, suure toodanguga, eriti kõrge rasvasisaldusega piim ja hea tasuvusega piimakari. Eesti maatõug on piimaveis ning tema edasiaretuse peamiseks suunaks on maakarja lehmade piimatoodangu tõstmine, säilitades talle omase kõrge piimarasva ja valgu sisalduse. Kontrollitavate toodangunäitajatega jõudluskontrolli aluseid maakarja lehma on täna alla 70% (522 lehma) ning enamus neist asuvad mahetootmisega karjades. Kokku on täna üldse 715 puhtatõulist maakarja lehma (TR A-osas 227 ja B-osas 488 lehma) ning lisaks 47 tõuraamatu lisas R1 registreeritud lehma.